

Марина Мудрак

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

**ПОШИРЕНІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ В УКРАЇНСЬКИХ
ПОЛЕМІЧНИХ ТЕКСТАХ XVI СТ.
(НА МАТЕРІАЛІ ОДНІЄЇ З ГЛАВ «КНИЖКИ» ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО)**

Авторка простежує домінантні лексико-семантичні групи іменників у третій главі «Книжки» Івана Вишенського, українського полеміста 16 ст. Яскравий і різноманітний ілюстративний матеріал (іменники на позначення побутових деталей, елементів одягу, назв тварин, найменування осіб за їхньою діяльністю та соціальними станами тощо) засвідчує багатство та неоднорідність лексики, яку використовує полеміст для аргументації своїх тез.

Ключові слова: *лексико-семантична група, спільна лексема, конкретні іменники, абстрактні іменники.*

The author traces the dominant lexico-semantic groups of nouns in the third chapter of the "Knyzhka" of Ivan Vyshensky, a Ukrainian polemicist of the 16th century. Bright and varied illustrative material (nouns for denote household items, clothing items, names of animals, names of persons by their activities and social status, etc.) testifies to the richness and heterogeneity of vocabulary used by the polemicist to support his ideas.

Keywords: *lexico-semantic groups, common token, specific nouns, abstract nouns.*

Полемічна література – перспективний і багатий матеріал не лише для історичних та літературознавчих студій, але і для мовознавчих. Різні аспекти полемічної літератури XVI-XVII ст. – особливості словотворення, тематичні групи, стилістика, лексико-семантичні групи – зумовлюють інтерес дослідників. У цій роботі ми зосередилися на постаті українського полеміста XVI ст. Івана

Вишенського, а саме – на збірці його текстів «Книжці». Зокрема, на третій главі, що демонструє різноманіття лексико-семантичних груп іменників.

Лексико-семантичні групи – такі групи повнозначних слів, кожна з яких своєрідна лексично, семантично і за виконуваними стилістичними функціями [2].

Лексико-семантична група, згідно з визначенням Л. М. Васильєва, це будь-який семантичний клас слів (лексем), об'єднаних хоча б однією спільною лексемою, парадигматичною семою [Цит. за: 4, с. 77].

Із найновіших досліджень лексичних та словотвірних особливостей текстів українського полеміста варто відмітити напрацювання Л. П. Павленко. Дослідниця у доволі вичерпній статті «Загальні особові назви у творах Івана Вишенського» доходить висновку, що у своїх текстах полеміст вживає різні за семантикою назви осіб, однієї з найбільш розгалужених за значення макрогрупи лексичних одиниць: «Особливо лексично насиченими є групи на позначення осіб за їх постійною чи тимчасовою діяльністю, ідеологічними уподобаннями, стосунком до певних ідеологічних, зокрема й культових угруповань» [5, с. 163]. Аналізуючи загальні назви осіб, Л. П. Павленко констатує наявність різноманітних способів номінування лексичних одиниць цієї макрогрупи: «В межах номенів із загальним значенням 'особа' знаходимо як прості, так і складні слова, аналітичні назви (лексичні словосполучення), лексеми питомі та іномовні» [5, с. 163]. Переважна частина назв утворена морфологічним способом, ужиті складені (або аналітичні) та слова-запозичення [5, с. 164]. «Непохідні лексеми як одиниці найдавнішого словникового пласта української лексики вживалися для називання осіб за ознаками, які формувалися досить давно і характерні, очевидно, ще для праслов'янської мови: муж, мати / мати, раб, хлоп, лях, чадо, отец, сын, жона, царь, слуга, князь» [5, с. 164], – пише дослідниця. Загальні назви осіб від твірних основ різних категоріальних характеристик утворені за допомогою різноманітних суфіксів [5, с. 164].

У своїй праці Л. П. Павленко аналізує назви осіб за етнічними, топографічними характеристиками («в Малой России жителствующим», «до всѣх в

Лядской земли живущих», «Лядское земли жителів» [Цит. за: 5, с.162]), номінації осіб за родинними стосунками, зокрема і в переносному значенні («погибельними сынами», «сыну геєнський», «Аще бо питающуюся вдову», «я тобѣ жену приведу» [Цит. за: 5, с. 161]), лексеми на позначення людей згідно з їхньою конфесійною належністю («всѣх православних христиан», «в имя его зовемых христиан», «смерд поганський възлонравствия в христианех», «всѣм благочестивым», «я в лику пророк», «патриарх», «мученик и добре богу угодивших» [Цит. за: 5, с. 161]), назви професій та видів діяльності («хочеш кашталяном быти», «если хочеш старостою быти», «если хочеш воеводою быти», «если хочеш гетманом или канцлѣром быти», «если хочеш королем быти» [Цит. за: 5, с. 159]) тощо.

Інша робота дослідниці присвячена народнорозмовним елементам у текстах Вишенського (зокрема, лексичні одиниці з народним походженням: поясище, начиня, вязень, пелюхи, ворочок, узлик, паскудний, никчемний, лаяти, трудили, ступали), специфічній формі кличного відмінка (боже, миряне, русине, диаволе, роде, ксендзове), діалектизмам (абисте, альбо, трафити, фрасунок, чачка), народним фразеологізмам (у цицки матернеє дома сидячи; варив, варив та й пролив; каждая мишка свой хвост хвалить) [6, с. 127-128].

Окрема робота В. Денисюка присвячена етимолого-семантичним аспектам фразеологічних одиниць в полемічному дискурсі Івана Вишенського [1].

У цій роботі ми сконцентруємося лише на одній главі й тих назвах осіб (та інших лексичних групах), про які мало йшлося у статті Л. П. Павленко.

У лексико-семантичних групах ми виокремлюємо групу конкретних іменників, до яких належать матеріальні предмети (посуд, одяг), назви тварин (породи собак і коней), назви осіб (згідно з їхньою зайнятістю, а також мирянин та інок), топографічні об'єкти і будівлі, види транспорту; і абстрактних, до яких входять юридичні терміни, форми міжособової комунікації і витвори мистецтва

Конкретні іменники:

*VI Всеукраїнська науково-практична конференція
студентів, аспірантів і молодих учених
«МОВНИЙ ПРОСТІР СЛОВ'ЯНСЬКОГО СВІТУ»*

- назви столових приборів та посуду: *мисах, полмисах, приставках, чорных и шарих, чирвоных и бѣлых юах, и многих склянницах, и келишких;*
- найменування елементів одягу: *каптур* (до якого полеміст додає ще два синоніми – *клобук і страшило, камилавка*; також окремі частини елементів одягу – *хвост клобучный*); *шапок и макгерок чирвоных и чорных, кутнорованых и голых; свиткою, мѣхом шитою; красная и кшталтовная одежда; злоголавовая дѣлия, алтембасовый копеньяк; ремѣнный пояс; влас велблюжд; черевиков або чобот;*
- сукна: *злоголову, ядамашку, шкарлату;*
- напої: *и винах мушкателах, малмазиях, аляконтах, ревулах, медох и пивах розмаитых; бочки с пивами, барилка з винами, шкатулы с фляшами, наполненными вином, малмазыєю и горѣлкою горкодорогою;*
- породи собак: *хорты, окгары, выжлы и другими кундусы;*
- породи коней: *бадавѣях, валахах, дрыкгантах, ступаках;*
- назви осіб за соціальним станом: *слугам, дворяном, войном, жолнѣром, гайдуком;*
- назви осіб за музичною професією: *дудки, скрипки, фрюярника, трубача, сурмача, пицалника, шамайника, органисты, рекгалисты, иньструментисты и бубенисты;*
- особи духовного сану: *попы, митрополиты, папа рымский;*
- інші зайнятості: *псих пастырев, мысливцов, водовозов, возниц, скачомудрец, кухаров, пирогахитрец-пекаров;*
- мирянин: *мирянине, ругателю, доматур, кровоед, мясоед, маслоед, пирогоед, периноспал, мяккоспал, перцолубец, шафранолубец, имберолубец; детино руский;*
- інок: *инок, богоугодники, сына божиа, сиромахи, клобучники;*
- топографічні об'єкти та будівлі: *замкох, мѣстах, селах, полях, кгрунтах, границах, церков, домех, фолварки, манастырев, корчма;*

*VI Всеукраїнська науково-практична конференція
студентів, аспірантів і молодих учених
«МОВНИЙ ПРОСТІР СЛОВ'ЯНСЬКОГО СВІТУ»*

- види карет: *єдиноходниках, колысках, лектыках, брожках, карытах.*

Абстрактні іменники:

- юридичні терміни: *статулах, констытуциях, правах, практыках;*
- міжособова комунікація: *смтґхах, руганях, сварах, прехитрєнях; прожномовствах, многомовствах, куништах, блазенствах, шидерствах;*
- латинська освіта: *поганских хитростей, руководств, кґраматиц, рыторык, диалектик.*

Отже, до найбільш поширених лексико-семантичних груп третьої глави «Книжки» Івана Вишенського належать конкретні іменники, а особливо назви осіб (за діяльністю, осіб духовного сану), предметів побуту (посуд, одяг, назви сукн, видів тогочасного транспорту), порід коней та собак. Абстрактні іменники представлені дещо менше, і до лексико-семантичних груп, що були мало досліджені, відносимо іменники на позначення юридичних термінів, міжособової комунікації та елементів католицької освіти. Досліджуваний матеріал доводить, що лексика українських полемічних текстів XVI ст. неоднорідна, цікава, різноманітна і перспективна для вивчення.

Список використаних джерел

1. Денисюк В. Народна фразеологія в полемічному дискурсі Івана Вишенського. *Пам'ятки української мови: текст і контекст.* Львів : 2015. С. 92 – 100.
2. Дудик П. С. Лексико-семантичні групи слів і їх стилістика. *Стилістика української мови.* Онлайн-бібліотека української літератури. Освітній ресурс. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=5500> (дата звернення: 18. 05. 2021).
3. Вишенский Иван. *Сочинения / подг. текста, статья и коммент.* И. П. Еремин; АН СССР. Москва, Ленинград : Изд-во Академии наук СССР, 1955. 327 с.
4. Маркова Т. О. Лексико-семантична і тематична групи: принципи розмежування. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса.* 2018.

*VI Всеукраїнська науково-практична конференція
студентів, аспірантів і молодих учених
«МОВНИЙ ПРОСТІР СЛОВ'ЯНСЬКОГО СВІТУ»*

Том 2 (№ 10). С. 75 – 78. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/6164>
(дата звернення: 16. 05. 2021).

5. Павленко Л. Загальні особові назви у творах Івана Вишенського. *Лінгвостилістичні студії*. 2016. Вип. 5. С. 155 – 170.
6. Павленко Л. Народнорозмовні елементи у творчості Івана Вишенського. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2013. № 22. С. 127 – 131.